

Konstrukciós nyelvtani leírás a *be-* igekötős igék kapcsán – a magyar mint idegen nyelv nézőpontjából

1. Bevezetés

A tanulmány a *be-* igekötős igék példáján keresztül vizsgálja az igei argumentumszerkezet és az igei jelentésszerkezet kapcsolatát konstrukciós nyelvtani szemléletben. Célja a már meglévő funkcionális-kognitív leírások segítségével bemutatni a predikátum és az argumentumszerkezet konstrukcióként történő kezelésének lehetséges módját a magyar mint idegen nyelv tanításában. A *be-* igekötős konstrukciók korpuszvizsgálatának segítségével példát ad a grammatika használatalapú tanítására, bemutatva a lehetőségeket és a nehézségeket egyaránt.

Míg nemzetközi szinten több tanulmány foglalkozik a konstrukciós nyelvtan idegennyelv-pedagógiai alkalmazásával az angol, a spanyol, a német vagy akár a francia mint idegen nyelv tanításában (De Knop–Dirven 2008; De Knop–Gilquin 2016; Ellis 2013; Manzanares–Rojo López 2008), addig a magyar nyelvre vonatkoztatva csak néhány elméleti tanulmány ad némi adalékot az idegennyelv-pedagógiai alkalmazás lehetőségéről (Borsos 2012; Dóla 2014; Tolcsvai Nagy 2014). Az elméleti megállapítások gyakorlatba ültetése pedig még várat magára.

2. Konstrukciós nyelvtan és idegen nyelvi grammatikatanítás

A konstrukciós grammatika a forma és a jelentés egységét teremti meg az egyes nyelvtani szerkezeteket konstrukcióként bemutatva. A konstrukciók olyan szimbolikus nyelvi egységek, amelyek (1) jelentése motivált, (2) a prototípuselv figyelembevételével hálózatokba rendeződnek, (3) teljes nyelvi leírást adnak a szemantikus konstrukcióktól az idiómáig egy taxonomikus hálózaton (Croft 2010). Mindezek alapján alkalmasnak látszanak a nyelvtan kommunikatív tanítására az idegen nyelvi órán. Amellett, hogy az egyes konstrukciók rendszert alkotnak, a jelentés felőli megközelítésük és a kontextusban való értelmezésük segíti a nyelvtanulókat az egyes szerkezetek kommunikatív funkciójának a megértésében, a tanult szerkezet szituatív használatában.

Elemzésemhez azért választottam a szintaktikai konstrukciók szintjét, mert véleményem szerint itt ragadható meg leginkább a grammatikai forma a hozzátartozó kommunikatív funkcióban. Emellett a konstrukciók hálózatos elrendezése, mint látni fogjuk, komoly jelentőséggel bírhat taníthatóságuk szempontjából.

A mondat szintjén a grammatikai konstrukciók egy jelenetet alkotnak, ez a fogalmi konstrukció a mondat (Tolcsvai Nagy 2013a: 279). A jelenetleképezésben a nyelvtani konstrukciók szintjén kiemelt jelentőségű a perspektíváltság, illetve a profilálás, amely a trajektor-landmark viszonyban jelenik meg (Tolcsvai Nagy 2013a: 142). A profilálás megmutatja, hogy az eseményszerkezetnek mely része került előtérbe, ez a grammatikai struktúra szintjén megjelenik a szórendben, de ahogyan a példa is mutatja, a lehetséges argumentumok formájában is (például: *Péter vásárol [egy kiló krumplit] [a boltban]* vs. *Péter bevásárol [a boltban] [a vacsorához]*).

A tanításban jó kiindulópontot jelent az egyes jelenetekben alapuló csoportosítás, illetve azon belül az egyes konstrukciók prototípuselv mentén haladó bemutatása. Azért is járhatunk el így, hiszen mindezek sematikus leírhatók. A lépések, amelyekben ez megtörténhet: 1. a jelenet bevezetése, 2. egy, a jelenet leképező prototipikus példány, illetve gyakori megvalósulásainak a megmutatása, 3. további példányok képzése a prototipikus példány, illetve a minták alapján. A Langacker-féle kategorizációs viszonyok (Langacker 1987: 12–3), illetve a Goldberg-féle öröklődési láncok sugaras elrendezése (Goldberg 2006) lehetőséget kínál a fenti módszertani stratégia kidolgozásához: „[I]nduljunk el a prototípustól, majd haladjunk a nagyobb nyálábok felé, és eközben eleinte a leggyakoribb, legalapvetőbb igékre fókuszáljunk. A konstrukcióval kapcsolatban csak fokozatosan szerzünk teljes, a konstrukció konvencionális használatára vonatkozó tudást is magába foglaló jártasságot” (Langacker 2014: 30).

A továbbiakban – egy grammatikai szerkezet konstrukcióalapú leírásának példaként – a predikátum és az argumentumok viszonyát vizsgálom a *be-* igekötős konstrukciókban. Azért ezt a grammatikai jelenséget választottam, mert egyrészt ezeknek az igéknek a funkcionális-kognitív leírása elég részletes a magyar szakirodalomban (Szili 2005; Tolcsvai Nagy 2013b; Tóth 2014), másrészt a *be-* igekötős komponensszerkezet szemantikailag jól kidolgozott és transzparens (Tolcsvai Nagy 2013a: 271–5).

3. A predikátum és argumentum mint konstrukció

Az argumentum a predikátumhoz úgy kapcsolódik, hogy kidolgozza annak egy releváns alstruktúráját. Fontos, hogy a viszony nem az ige argumentumszerkezetéből vezetődik le, és nem is a belső jelentésszerkezet az elsődleges, hanem az általa motivált konstrukció, amely valamilyen jelenetet képez le. Erre a jelentre irányul a jelentése (Tolcsvai Nagy 2013a: 330).

Az egyes jeleneteket az ige jelentésszerkezetéből kiindulva kategorizálhatjuk. A konstrukciók a prototipikus szerkezetektől indulva haladhatnak az egyre sematikusabb jelentés felé (a *be-* igekötős igék esetében például a 'belépés zárt térbe' jelenettől a metaforikus jelentésű jelenetekig: *bejön a szobába* → *bejön az utcába* → *bejön a képbe* → *bejön az a lány* ['tetszik az a lány']). A jelentésszerkezeten alapuló kategorizáció lehetséges módjának a bemutatásához a következőkben megvizsgálom a *be-* igekötős konstrukciók szakirodalmi elemzéseit.

Ezek eredményeit felhasználva, a Magyar nemzeti szövegtár adatain alapuló Mazsola adatbázis példáinak a segítségével tesztek megállapításokat a szemantikai kategorizáció módszertani alkalmazásához.

4. Funkcionális-kognitív leírások a *be*- igekötős igék argumentumszerkezetéről

A számos, erről az igecsoportról készített korábbi tanulmány közül a funkcionális-kognitív szemléletmódjuk miatt hármat emelek ki: Tóth Katalin (2014) tanulmánya mellett Szili Katalin (2005) és Hegedűs Rita (2004) írásait. Azt vizsgálom, hogyan csoportosítják a *be*- igekötős igéket, és ez a csoportosítás mennyiben használható az idegennyelv-pedagógia nézőpontjából.

4.1. Funkcionális leírások

Szili egyaránt végez szemantikai és szintaktikai csoportosítást. A szemantikai vezérlőelve a grammatikalizáció, amelyet „szemantikai kiüresedésként” határoz meg (Szili 2005: 151). Megvizsgálja, hogy a grammatikalizációval párhuzamosan hogyan változik a vonzatkeret. Egyrészt az argumentumok szerint csoportosít, illetve külön csoportokat állít fel aszerint, hogyan változik a trajektor és a landmark az egyes csoportok tagjainál. A szintaktikai szerkezetben zajló jelentésbeli változásokat kognitív keretben közli, a metaforizáció folyamatában elemzi. Ezzel együtt nem kapcsolja össze a szintaktikai és a szemantikai változásokat egy közös rendszerbe.

A kognitív nyelvelírás alapelve szerint a kettő együtt történik, a szintaktikai kapcsolatok közvetlenül motiváltak a szemantikai változással (Tolcsvai Nagy 2013a: 279). A konstrukciós grammatika a grammatikalizációt sematizációként írja le, így nem a szemantikai kiüresedés folyamatát követi nyomon, hanem azt, hogy ugyanaz a jelenet hogyan játszódik le egyre távolodva a prototipikus példánytól mintegy sémaként (Tolcsvai Nagy 2013a: 57). Ez a szemlélet azért lehet közvetlenül célravezetőbb az idegennyelv-tanításban, mert így nem kell két kategória (szemantika és szintaxis) között váltani, illetve hidakat keresni, hanem egy közös rendszerben vizsgálható ugyanaz a grammatikai szerkezet.

Hegedűs ezzel összhangban azt is megállapítja, hogy a vonzat az igekötő, illetve az ige szemantikájából fakad, valamint hogy „az ige vonzatkerete az ige szituatív jelentésétől függ”, sőt a skaláris változásra és a közös rendszerszerű szerveződésre szintén felhívja a figyelmet, kiemelve, hogy nem állandó kategóriákról van szó az argumentumok tekintetében, hanem egy lexikalizálódási folyamat változó stádiumairól (Hegedűs 2004: 246). Ezzel együtt saját kategóriáinak felállításakor nem veszi figyelembe a folyamat szemantikai motiváltságát, így nem ad teljesen rendszerszerű leírást, ahogyan azt a sematizációt alapul vevő, prototípus-*el*vű konstrukciós grammatika teszi.

4.2. Az igei jelentésszerkezet funkcionális-kognitív leírása

Tóth Katalin a kognitív szemantika eredményeit széleskörűen felhasználva csoportosítja a *be-* igekötős igék előfordulásait (Tóth 2014). Egyes csoportjai az ige jelentésszerkezetén alapulnak, azon belül a prototípuselv mentén szerveződnek. Központi példánynak a *bemegy* igét tekinti, amelyben a *be-* elsődleges térbeli irányulást, a *megy* pedig szándékos térbeli előrehaladást jelent, így közös jelentésszerkezetük alapján jól megfelelnek a prototipikus példánynak.

Az első csoportba a térbeli irányulást kifejező igék sorolhatók, amelyeket a szerző három alcsoportra bont (i. m. 94–7). A fizikai térben való mozgás igéi (*bemegy*, *belép*) mellett a CÉLT ÉS IRÁNYULÁST a középpontba állító igék (*beköszön*, *bekiabál*) és ennek a kategóriának a tranzitív igéi (*bevisz*, *betesz*) is megjelennek. Vonzatszerkezet szempontjából ez a csoport alapvetően a valahonnan valahová struktúrával rendelkezik, természetesen a tárgyias igéknél megjelenik a tárgy is: *Bemegy (a kertből) a házba*; *Beköszön az utcáról a szobába*; *Bevisz a kamrából a konyhába egy kiló krumplit*.¹

A második csoport már jobban eltávolodik a *be-* igekötős ige szemantikai prototípusától, így az argumentumszerkezetben is változás érzékelhető. Ide tartoznak az elvont térjelentéssel rendelkező igekötős igék. A landmark egyre erősebb metaforizációjával az időbeli végpont kerül előtérbe (például: *beír*, *bead*, *bejelent*). Ezen igéknél eltűnik a térbeli haladás közvetlen jelentése, így az ige is a tárgyi és a lativusi vonzatokat dolgozza ki: *István bead egy papírt a hivatalba*; *A tanár beír egy jegyet a naplóba*.

A térjelentés tovább sematizálódik. A harmadik csoportot a felületi térjelentéssel rendelkező igekötős igék (*beken*, *bekormoz*) alkotják. Ebben a csoportban már eltűnnek a helyhatározói vonzatok. A felületet, amelyre a cselekvés irányul tárgyrag fejezi ki: *Bekeni a gyerek arcát*; *Befesti a házat*.

Az utolsó csoportba a térjelentés nélküli igekötős igék kerültek. Egyrészt azok az igék, amelyek jelentésében a folyamat időbeli végpontja hangsúlyozódik (*befejez*, *begyűjt*), másrészt a lexikalizálódott igekötős igék (például: *bevásárol*, *berüg*). Míg a már sematizálódott térjelentésű (azaz az időbeliség végpontját kidolgozó) igék argumentumszerkezetében megjelenik a tárgyi vonzat (*Befejezek egy könyvet*), addig a lexikalizálódott igekötős igék önállóan, vonzat nélkül is megjelenhetnek, illetve szabad bővítményekkel egészíthetők ki: *Bevásárol (a boltban)*; *Berüg (minden este) (a kocsmában)*.

Jól látható, hogyan alakul a jelentés változásával együtt az argumentumszerkezet. A konstrukció szemantikai és grammatikai oldala nem választható el, együtt láthatjuk a sematizálódást mindkét területen: a folyamat szintaktikailag és szemantikailag párhuzamosan történik.

¹ Az idézett tanulmány problémafelvetéséből adódóan Tóth Katalin az igéket nyelvjárási előfordulásban adja meg. A fenti példamondatok Tóth igei példáit felhasználva jelen tanulmány szerzőjétől származnak.

4.3. Az igei jelentésszerkezet és az argumentumszerkezet kapcsolata: módszertani megfontolások a magyar mint idegen nyelv tanításában

Az igei jelentésszerkezetből kiindulva a fentiek alapján jól átláthatók és hálózatba rendeződnek egy adott igei forma, jelen esetben a *be-* igekötős igék példányai. Ezt a felosztást alátámaszthatjuk az igéket és azok bővítményeit korpuszba foglaló Mazsola adatbázis példáival is. A következőkben a *be-* igekötős igék listájáról mutatok be a korpusz keresőeszközének segítségével kiválasztott példákat az egyes szemantikai csoportokra, az igevonatokkal együtt, hogy illusztráljam az adott konstrukció tanítását.

- (1) *A fiú bemegy a kertbe.*
- (2a) *A csontokat beviszik a múzeumba.*
- (2b) *Bevittem a kávé.*
- (2c) *A gyerekeket megint beadtuk a síiskolába.*
- (3a) *A bőrönd elvesztését bejelentette.*
- (3b) *A brit kormány bejelentette, ...*
- (4) *Befestették a táblát.*
- (5) *Befejeztem a játékot.*
- (6a) *Bevásárol az áldott házmesterné.*
- (6b) *Előbb bevásároltam napi élelműnket a boltban.*
- (6c) *Ákos rögtön berúgott.*
- (6d) *A pálinkától némán berúgtunk.*

Kiindulópontnak tekinthető a prototipikus lativusi bővítményű *bemegy* ige, amely az (1) mondatban a FORRÁS-ÖSVÉNY-CÉL sémát dolgozza ki, az ige jelentésszerkezetéből a séma CÉL részét kiemelve. Ehhez az igecsoporthoz prototipikusan a lativusi bővítmény kapcsolódik. Hasonló sémát valósítanak meg a (2) példa mondatai is, de az ebbe a csoportba tartozó igék jelentésszerkezete nemcsak a CÉL konceptualizációját megvalósító vonzatot tartalmazza, hanem kidolgozódik egy másodlagos figura, egy páciens, amelyre hat ez a mozgás. A (2a) mondat mindkét lehetséges vonzat kidolgozását megvalósítja, de kiemelten jelennek meg azok a fizikai tárgyak (*a csontok*), amelyek elszenvedik ezt az állapotváltozást. A csoport igéinél megjelenő tárgyi vonzat kiemelt szerepét mutatja az is, hogy az ide tartozó igéknél a CÉLT kidolgozó helyhatározói vonzat el is maradhat (l. [2b]) szemben a tárgy megjelölésével (természetesen ez megtörténhet a kontextus segítségével is). Fontos a tanítás során is megmutatni, hogy ezek az igék metaforikusan is értelmezhetők (vö. [2c]).

A (3) példamondatokkal illusztrált következő csoportnál kezd elhalványulni a konkrét helyhatározói jelentés, továbbra is megmarad természetesen a CÉL kidolgozódása, de itt már metaforikus terek jelennek meg. Ezek a mondatban vagy realizálódnak, vagy sem. Az igei szerkezetek a fizikai dologra (3a) vagy elvont entitásra (3b) vonatkozó állapotváltozást emelnek ki, így a tárgyi vonzat jelenik meg kötelezően mellettük. Hasonló a következő két csoportot megjelenítő (4) és (5) példa sémája is, a (4) esetben a páciensen végbemenő állapotváltozás dolgo-

zódik ki az ige jelentésszerkezetéből, az (5)-ben ez az állapotváltozás temporális. Mindkét esetben tárgyi vonzatokat követelnek meg ezeknek a jeleneteknek a megkonstruálásához az adott csoporthoz tartozó igék.

Végül az utolsó csoportba az önmagukban teljes jelenetet megjelenítő igék tartoznak. Ezeknél az igéknél a *be-* igekötős konstrukciók jelentésszerkezetéhez kapcsolódó CÉL kidolgozása szintén nem irányulásként vagy állapotváltozásként, hanem elsősorban temporális változás formájában jelenik meg: (6). Ezért is állhatnak önmagukban, vonzat nélkül: (6 a, c). Emellett a tanítás során is el kell mondani, hogy kerülhetnek melléjük különböző szabad bővítmények (vö. 6 b, d).

A példák segítségével igyekeztem megmutatni, hogyan mutatható be a magyar mint idegen nyelv tanítása során egy igei konstrukció a jelentésszerkezetéből kiindulva, és hogyan jeleníthető meg egy skaláris felosztásban, amely a tanulás folyamatát erősíti. A fenti példákon látszanak az adott jelentésű igei csoporthoz kapcsolódó argumentumszerkezetbeli változások. Ez a változás egyfajta haladási irányt jelölhet ki a magyar mint idegen nyelvi tanítás során a prototipikusnak tekintett jelentést hordozó példányok felől a kifehéredő, sematizálódott példányok felé (vö. Fazakas 2004: 21–2), ahogyan az argumentumok szintén követik ezt a változást a prototipikus lativusi vonzattól (*bemegy a szobába*) egészen azok eltűnéséig (*berúg*). Mindenképpen fontos tehát a jelentésszerkezet és az argumentumszerkezet párhuzamba állítása, ami a konstrukciós nyelvtan alapfelfogásával teljesen összhangban áll.

Fontos kérdés azonban, hogyan válasszuk ki a prototipikus példányokat. Az igei jelentésszerkezet felől kiindulva a legtranszparensbb jelentés kerül ebbe a helyzetbe. Ha az idegennyelv-tanítás módszertanának szempontjait is szem előtt tartjuk, akkor viszont jelentősége van annak, hogy a leggyakoribb példányokat tekintsük kiindulópontnak, mert ezek szükségesek leginkább a mihamarabbi, hatékony kommunikáció megvalósításához, azaz kiemelt szerepet kap a használatalapú csoportosítás. Egy konstrukción belül szintén a gyakori példányokat érdemes keresni, didaktikailag mindenképpen ezek a prototipikus példányok. Emellett persze fontos, mennyire áll közel egymáshoz a forma és a jelentés. (A *be-* igekötős igék argumentumszintjén a *bejön* igét kiemelve, például gyakori és feltűnő példánynak látszik a *bejön a szobába* szerkezet, a skála másik végén olyan konstrukció állhat, mint a *bejön az ösztinteséged* – l. fentebb.) Az előfordulási gyakoriság és a szalienencia mindenképpen segíti a bevéődést (Boyd–Goldberg 2009). Goldberg (2006: 99) azt is megállapítja, hogy a nyelvtanulók csak akkor használnak egy új igét egy meghatározott argumentumszerkezeti konstrukcióban, ha az ige jelentése elég közel áll olyan igékhez, amelyeket már hallottak ebben a mintázatban megjelenni.

5. Szemantikai központi példány és előfordulási gyakoriság korpuszvizsgálatok alapján

Az idegennyelv-pedagógia módszertani megfontolásait figyelembe véve tehát egy grammatikai szerkezet tanításakor a legkommunikatívabb példánynak kell a taní-

tás középpontjában állnia. Felmerül a kérdés, hogy ez a példány vajon egyezik-e a szemantikailag legtranszparensőbb csoporttal. Ennek vizsgálatához J. Soltész Katalin (1959) kutatásait használom fel, aki szemantikai alapon csoportosította az egyes ősi igekötős igéket előfordulási gyakoriságuk szerint is, majd a Magyar nemzeti szövegtáron alapuló magyar igei szerkezetek szótárának segítségével (Sass et. al. 2010) az igei argumentumszerkezetek gyakorisága szerint csoportosítom a *be-* igekötős igéket, és vetem össze a szemantikai felosztás kategóriáival.

5.1. *Be-* igekötős igék előfordulási gyakorisága jelentéskategóriák szerint

A prototipikusnak tekintett irányjelentést kifejező példányok egyben a leggyakoribbak J. Soltész Katalin vizsgálata alapján (J. Soltész 1959: 123). A történeti korpuszal dolgozó, de a kortárs szépirodalom szókincsét, a sajtónyelvet és a műszaki, politikai szaknyelvet is vizsgáló szerző szerint az általa gyűjtött *be-* igekötős igék nagyjából 80%-a ebbe a kategóriába tartozik (i. m. 123–4). Az irányjelentést J. Soltész tágan értelmezi, a 'zárt tér belsejébe való irányulás' (*bemegy, benéz, beázik*) és a 'belsőségbe kerülés' (*becsuk, becsomagol, behorpad*) jelentéskategóriái mellett ide sorolja a 'bizonyos térnek vagy felületnek a cselekvéssel vagy a cselekvés eredményével való megtöltését' (*befagy, beüvegez, bevándorol*) is (i. m. 108–17). Ez a felosztás eltér Tóth Katalin idézett kategorizációjától, illetve annak több csoportját magában foglalja, de ezzel együtt gyakorisági alapon alátámasztja az irányjelölő jelentés prototipikusságát. Az argumentumszerkezetre vonatkozóan sajnos nem választja szét az egyes csoportokat, illetve mivel ennyire tág kategorizációval dolgozik, nem különülnek el jelentéstani alapon az egyes argumentumtípusok, mint Tóth kognitív szemantikai felosztásában.

A második legtöbb példányt számláló csoportba J. Soltész által perfektiváló funkciót betöltőnek tartott igék kerültek. Az általa vizsgált korpuszban a *be-* igekötős igék mintegy 20%-a tartozik ebbe a csoportba. Végül a hivatalos nyelv „törvénykezési igéknek” nevezett csoportja következik (pl. *beiktat, beválaszt*), a mindig tárgyatlan, a térjelentést már elvesztő igékkel (pl. *beebédel, beborozik*) (vö. Tóth Katalin harmadik csoportját) és a belső jelentésfejlődési igékkel (pl. *beér, beszámol*). Ezt a három kategóriát együtt vizsgálja gyakorisági szempontból. Ezeknél a csoportoknál szintén problematikus az argumentumszerkezet szerinti csoportosítás, amely ismét rámutat a szemantikai elv kizárólagos alkalmazásának a korlátaira az osztályozásban. Az utolsó csoport, mivel inkább történeti szempontokat érvényesít, prototipikusnak tekinthető irányultságot kifejező igéket is tartalmaz. Ezzel együtt megfigyelhető, hogy a „törvénykezési igékhez” jól köthető a tárgyi és a határozói vonzat, illetve a térjelentésüket elvesztő igék a már említett módon mindig vonzat nélküliek.

A szemantikai kategorizáción alapuló gyakorisági vizsgálat azt mutatja, hogy ténylegesen az irányjelentést kifejező *be-* igekötős igék állnak az első helyen, de az argumentumokat nem figyelembe vevő felosztás önmagában nem segíti a nyelvtanuláshoz szükséges haladási menet kialakítását. A csak funkcionális jelentéstani kategorizálás korlátozottan alkalmazható a nyelvtanítási gyakorlat-

ban, hiszen elválasztja egymástól az adott ige szemantikai és szintaktikai tulajdonságait.

5.2. Be- igekötős igék előfordulási gyakorisága argumentumszerkezet szerint

Az igék legjellemzőbb vonzatkereteit és névszói szókapcsolatait gyakorisági alapon mutató, a Magyar nemzeti szövegtár (MNSZ) adatait felhasználó vonzatszótár (Sass et al. 2010) segítségével megvizsgálhatjuk a 250-es gyakorisági küszöb feletti be- igekötős igei szerkezeteket. Ha ezeket sorrendbe állítjuk, akkor a szemantikai alapú gyakorisági csoportosításhoz képest más eredményeket kapunk (l. 1. ábra).

Az adatok kiszámolásához először kilistáztam a vonzatszótárban szereplő be- igekötős igéket, majd csoportosítottam őket a vonzatok szerint. (A szabad és kötött bővítményeket nem választottam el egymástól, így egyben vizsgáltam minden lehetséges vonzatot. Ha egy adott igének több vonzata volt, minden egyes csoportba felvettem, így például a *bemutat -bAn, -nAk, -t* ige háromszor, három kategóriánál szerepel.) Az így kapott csoportokban összesítettem az egyes igék példányelőfordulási-számait. Ennek eredményeképpen első helyre a tárgyat vonzó igei szerkezetek kerültek, és csak második helyre kerültek a szemantikai elemzésben a prototipikus előfordulási példányhoz kapcsolódó lativusi vonzatok, majd a szintén helyviszonyra vonatkozó inessivusi és superessivusi vonzatok következnek. A példányszámokból jól látható az is, hogy míg a lativusi vonzat gyakorisága kiemelkedő a többi vonzathoz képest, addig a tárgyi vonzattal szereplő igék száma még ezeknek is több mint háromszorosa.

Példánygyakoriság-alapú sorrend	Vonzat	Igék száma	Példányszám
1.	-t	97	76397
	Hová?	32	20251
2.	-bA	28	19011
	-rA	2	606
	-hOz	1	312
	közé	1	322
3.	Hol?	22	9347
	-bAn	14	6368
	-n	8	2979
4.	-rÓl	5	5819
5.	alany	8	5817
6.	vonzat nélkül	13	3508
7.	-vAl	6	2513
8.	-nAk	6	2450

1. ábra. Az MNSz-ben szereplő, 250-nél magasabb példányszámú be- igekötős igék argumentumszerkezete (használt korpusz: Sass et al. 2010)

A tárgyi vonzatok kiemelkedően magas aránya természetesen magyarázható egyrészt a korpusz tulajdonságaival. Az MNSZ nagy számban tartalmaz sajtónyelvi, illetve közéleti szövegeket, amelyek közül sok a J. Soltész által „törvénykezési igéknek” nevezett kategóriába tartozik, és magas arányban állnak tárgyi vonzattal; mások gyakori sajtónyelvi fordulatok (a három legnagyobb példányszámban előforduló, tárgyi vonzatos ige: *bejelent* [6317], *bemutat* [4884] és *befejez* [4022]). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az említett igék ne lennének kommunikatívak az adott stílusrétegen kívül is.

A tárgyi vonzat ezen kívül, leszámítva a J. Soltész által ’zárt tér belsejébe való irányulást’ jelentő első szemantikai kategóriát, már a ’belsőségbe kerülés’ igéinél is megjelenhet, sőt a mindig tárgyatlan igék kategóriáig minden csoportban jelen van. J. Soltész azt is kiemeli, hogy a tárgyasság az olyan mozgást jelentő igéknél is terjed az általa vizsgált szövegekben, amelyek igekötő nélkül tárgyatlanok. Igekötővel viszont tárgyat kapnak: *jár az erdőben* vs. *bejárja az erdőt*. Még a tárgyatlan, igekötő nélküli példányoknál is megjelenhet a tárgyi vonzat speciális nyelvhasználatban (pl. *Ezt a kerek erdőt járom* [J. Soltész 1959: 171]). A jelenséget ő nyelvtörténeti okokkal magyarázza, hiszen korábban a tárgyrag jelölhetett lativust is (az accusativusi-helyhatározói vonzatváltakozás korpusz-alapú elemzését l. bővebben Tóth-Czifra 2015). Emellett megfigyelhető, hogy a neologizmusok között szintén nő a *be-* igekötős igék száma, minden esetben valamilyen többletjelentéssel az irányjelöléshez képest (Ladányi 2007: 266–71; Sólyom 2016). Közöttük vannak olyanok, amelyek korábban igekötő és tárgyi argumentum nélkül álltak (Sólyom 2012, 2016). Az említett példák ugyancsak magyarázhatják a tárgyi argumentum magas számú reprezentáltságát, ráadásul az irányjelentés elhomályosulása (így az ezzel párhuzamos tárgyi argumentum megjelenése) és a gyakoribbá válás egymást erősítő folyamatok (MNyt. 2003: 411).

5.3. Központi példány vs. példánygyakoriság a magyar mint idegen nyelv tanítás nézőpontjából

Miközben láthattuk, hogy a hálózatba rendeződő, prototípuselvre épülő kategorizáció jó kiindulási alapot jelent a nyelvtanításhoz, a prototipikus példány kiválasztása nehézségeket okoz (vö. még Barsalou 1993). A prototípus státusz kiválasztása alapulhat a szemantikai transzparencián, az adott konstrukció nyelvtörténeti kialakulási sorrendjén vagy a példánygyakoriságon is. A fenti elemzés megmutatta, hogy ezek nem minden esetben esnek egybe, ezzel együtt a konstrukciós grammatika irányelvein alapuló sematizáció mint a folyamat előtérbe helyezése – akárhonnan indul ki az adott nyelvtani szerkezet bemutatása – minden esetben segíti a hálózati struktúra kialakítását, amely rendszerszerű alapot kínál az adott nyelvi jelenség tanításához és elsajátításához. Míg a szemantikai alapú kategorizáció egyfajta folyamatosságot biztosított az argumentumszerkezet változásának a nyomon követéséhez, addig a példánygyakoriságon alapuló sorrendiség az adott grammatikai szerkezet kommunikatív használatát erősíti. Nyelvtanításmódszertani szempontból tehát mindkét csoportosítást érvényesíteni kell.

6. Konstrukcióalapú nyelvtanítás a magyar mint idegen nyelvi órán

A be- igekötős igék példáján keresztül a konstrukcióalapú grammatikatanítás idegennyelv-pedagógiai használati lehetőségére hívtam fel a figyelmet a magyar nyelv tanítása kapcsán. Az olyan gazdag morfológiájú nyelvekben, mint a magyar, különösen nehézséget okoz a nyelvtan kommunikatív szemléletű tanítása. Gyakran a formai jellemzők kerülnek túlsúlyba, és csak hosszabb idő után képes a magyarul tanuló diák megfelelő megnyilatkozások létrehozására. Ezért is kiemelt jelentőségű a jelentés és forma minél egységesebb, ugyanakkor funkcionális megjelenítése. Erre nyújt alkalmat a konstrukcióalapú felfogás.

Az igei vonzatkeretek tanításában a jelentés- és az argumentumszerkezet párhuzamba állítása és változásainak skaláris folyamatba rendezése nagyban hozzájárulhat funkcionális elsajátításukhoz. A diákok rendszerben és kommunikatív funkciójukban szemlélhetik az adott szerkezetet. A kognitív szemléletű megközelítés a jelentéskonstruálásra helyezi a hangsúlyt, így közvetlenül megmutatható a nyelvtanulóknak az adott nyelvtani szerkezet nyelvhasználatban betöltött szerepe, használati lehetősége.

Problémát jelenthet az egyes nyelvtani szerkezeteknél a kiindulási pont, a prototipikus példány kiválasztása, mert miközben a szemantikai változások jelenthetik az alapját az adott szerkezet használati körének, a kommunikatív nyelvoktatásban kiemelt jelentőséggel bír a gyakoriság is. Az egyes nyelvtani konstrukciók gyakorisági elven alapuló tanítása mindenképpen elősegíti a hatékony kommunikációt, tehát a két szempontot érdemes párhuzamosan alkalmazni. Előfordulhat, hogy a példánygyakoriság alapján leggyakoribb szerkezet eltér a szemantikai prototipikus példánytól, ilyenkor mindig a kommunikatív értéket kell szem előtt tartani mint legfőbb célt. Ezzel együtt módszertani megfontolásokból a haladási menetben lehetnek eltérések. Ilyen módszertani szempont a haladási menetet tekintve például a transzferhatás is, mivel a tanuló az anyanyelvéhez közelebb álló formát, igei jelentésszerkezetet, vonzatstruktúrát, sémát egyszerűbben tanulja meg az attól távol(abb) állónál (vö. pl. De Knop–Dirven 2008).

További kutatások szükségesek annak megállapítására, milyen haladási menetet lenne a leoptimalisabb, ha a fenti szempontokat érvényesítjük az egyes grammatikai szerkezetek tanításában. Ennek pontos kidolgozása és kipróbálása a jövő feladata.

SZAKIRODALOM

- Barsalou, Lawrence W. 1993. Flexibility, structure, and linguistic vagary in concepts: manifestations of a compositional system of perceptual symbols. In: Collins, A. C. – Gathercole, S. E. – Conway, M. A. (eds.): *Theories of memory*. Lawrence Erlbaum Associates, London, 29–101.
- Borsos Levente 2012. Kognitív nyelvészet és idegennyelv-oktatás. In: Parapatics Andrea – Csernák Szuhánszky Debóra (szerk.): *Félúton 7. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola-jának konferenciája*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. (https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/8087/Borsos%20Levente_KESZ.pdf?sequence=1&isAllowed=y 2018.01.29.)

- Boyd, Jeremy K. – Goldberg, Adele E. 2009. Input Effects Within a Constructionist Framework. *The Modern Language Journal* 3: 418–29.
- Croft, William 2010. Construction Grammar. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (ed.): *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 463–508.
- De Knop, Sabine – Dirven, René 2008. Motion and location events in German, French and English: A typological, contrastive and pedagogical approach. In: Sabine De Knop – Teun De Rycker (ed.): *Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 295–324.
- De Knop, Sabine – Gilquin, Gaëtanelle (ed.) 2016. *Applied Construction Grammar*. Walter de Gruyter, Berlin–Boston.
- Dóla Mónika 2014. Lexikon és grammatika kapcsolatáról – különös tekintettel az idegennyelv-tanulásra. *Hungarológiai Évkönyv*, 8–29.
- Ellis, Nick 2013. Construction Grammar and Second Language Acquisition. In: Hoffmann, Thomas – Trousdale, Graeme (ed.): *The Oxford Handbook of Construction Grammar*. Oxford University Press, Oxford, 365–78.
- Fazakas Emese 2004. Igeközös igék tanítása idegen anyanyelvűeknek. (Javaslatok). *Hungarológiai Évkönyv* 4: 18–24.
- Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igeekötők*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar, vol. 1: Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 2014. A kognitív nyelvtan jelentősége a nyelvpedagógia számára. In: Vančo Ildikó (szerk.): *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia. Szöveggyűjtemény*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nyitra, 11–36.
- MNSZ = *Magyar Nemzeti Szövegtár* (<http://mnsz.nytud.hu> 2017.12.18.)
- MNyt. = *Magyar nyelvtörténet*. 2003. Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.). Osiris Kiadó, Budapest.
- Manzanares, Javier Valenzuela – Rojo López, Ana María 2008. What can language learners tell us about constructions? In: De Knop, Sabine – De Rycker, Teun (ed.): *Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 197–230.
- Sass Bálint – Váradi Tamás – Pajzs Júlia – Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek. A leggyakoribb vonzatok és szókapcsolatok szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Sólyom Réka 2012. *Becéloz, betámad, bevállal – be* igeekötős neologizmusaink szemantikájáról. In: Parapatics Andrea (szerk.): *Doktoranduszok a nyelvstudomány útjain. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 203–13.
- Sólyom Réka 2016. Napjaink néhány *be* igeekötős neologizmusának szemantikája. *Tanulmányok (Novi Sad)* 1: 35–48.
- Szili Katalin 2005. A *be* igeekötő jelentésváltozásai I–II. *Magyar Nyelvőr* 129: 151–64, 282–99.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013a. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013b. Az igeekötő + ige szerkezet szemantikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 187–276.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2014. A funkcionális kognitív nyelvészeti program az anyanyelvi és második nyelvi oktatásban. In: Vančo Ildikó (szerk.): *Funkcionális és kognitív nyelvpedagógia*. Konsztantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyitra, 85–104.
- Tóth Katalin 2014. A *be* igeekötő jelentései Nyitragerencsér nyelvjárásában. *Jelentés és nyelvhasználat* 1: 87–106.

Tóth-Czifra Erzsébet 2015. -t és -ról között: megírom vagy csak írok róla? Az accusativusi és a helyhatározói vonzatok szinkrón váltakozásának szemantikájáról. In: Tóth Katalin (szerk.): *Nyelv és művészet II. A 2. Nemzetközi Doktorandusz Konferencia tanulmánykötete*. Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 67–87.

Kruszlicz Tamás

doktori hallgató

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola,
Alkalmazott nyelvészeti alprogram

SUMMARY

Kruszlicz, Tamás

**A construction grammar description of
verbal constructions with the verbal prefix *be-* from the point of view of
teaching Hungarian as a foreign language**

This paper discusses the possible contributions of construction grammar to second language instruction and L2 curriculum design. Based on theories of construction grammar the paper examines the possibilities of their integration in L2 curriculum design. Furthermore, this study offers an example through the possible teaching of verbal constructions with the verbal prefix *be-* for a more effective teaching of Hungarian verbal constructions to foreigners. The paper presents the results of an empirical investigation (carried out on the Hungarian National Corpus) to prove the connection between the prototypical meaning of a construction and its token frequency. Summarising the results, the paper offers a usage-based teaching method of verbal constructions in Hungarian.

Keywords: construction grammar, teaching Hungarian as a foreign language, verbal constructions with the verbal prefix *be-*, prototypical meaning, token frequency